

2011

Stralend als de onzegbare lente

Jens Christian Grøndahl

Openingslezing Passa Porta Festival, 24 maart 2011, Brussel

'The time is always now.' Het is altijd nu, en altijd nu of nooit. Deze zin komt vaak voor in het werk van de kunstenaar die zichzelf Viktor IV noemde. Van geboorte was hij een Amerikaan, maar het grootste deel van zijn leven bracht hij door op een woonboot in Amsterdam, waar hij drijfhout verzamelde voor zijn vreemde werken. Zijn partner was een Deense die haar echtgenoot en kinderen in de steek had gelaten om samen met hem aan de Amstel te komen wonen. Wellicht was het ook voor haar 'nu of nooit' toen ze hem ontmoette. Viktor IV kwam om het leven bij een duikongeval toen hij zijn boot wilde herstellen. 30.000 mensen verzamelden op de Amsterdamse kades en gooiden bloemen tijdens zijn laatste tocht op de rivier.

Zijn weduwe ging terug naar Kopenhagen en betrok daar een huis langs het kanaal niet ver van waar ik woon. Ik heb haar nooit ontmoet, maar soms moet ze hebben gedacht dat de stroom waar ze op uitkeek verbonden was met de zee, en op die manier met de Amstel, waar ze zo gelukkig was geweest. Water is altijd verbonden, net zoals het verleden en het heden – net zoals taal. Soms denk ik na over hoe abrupt en nietsontziend haar beslissing was, over de rauwe naaktheid van haar drastische koerswijziging. Niet alleen over de morele implicaties ervan, maar ook over de emotionele duizeligheid die je moet ervaren als je alles weggooit en jezelf daarbij

wellicht even hard verrast als alle anderen. Ongeveer elf jaar geleden deed ik iets gelijkaardigs toen ik de vrouw ontmoette met wie ik nu mijn leven deel. Ik herinner me dat ik op straat stond, tussen het leven dat ik had beëindigd en het leven dat ik nog niet had aangevat. Dat moment lag zonder enige twijfel in het nu, en de tegenwoordigheid van alles was even pijnlijk als beloftevol. Misschien ben ik daarom wel zo gevoelig voor het enigma van nog een andere extravagante dame uit de mythologie van de Deense kunsten en letteren.

Het gebeurde aan het begin van de twintigste eeuw. Ze was de alom bewonderde echtgenote van een bekend dichter en moeder van enkele jonge kinderen toen ze verliefd werd op de tuinman. Ze vertrokken naar Nieuw-Zeeland in de hoop daar een nieuw leven te kunnen beginnen. Op het schip hield ze een soort dagboek bij. Het was gericht aan haar kinderen, die ze nooit zou terugzien. Ze beschreef Italië en Egypte, maar haar diepere emoties hield ze verborgen. Wat ze niet wist, was dat haar minnaar voor zichzelf een retourticket had gekocht. Het hare was slechts goed voor een enkele reis. En toen alles anders uitviel dan ze had gehoopt, schoot ze zichzelf dood in Auckland, waar ze ook werd begraven. Een bevriend dichter schreef over haar – hij beschreef iets waarvan hij wist dat hij het nooit zo begrijpen, denkend aan de kalmte in haar ogen, groot en vervuld van onrust, en hoe ze ‘straalde als de onzegbare lente’. Betekent dit dat het altijd ‘nu of nooit’ is tot je er niet meer bent? Tot ‘nu of nooit’ definitief ‘nooit’ wordt? Niet altijd. ‘Nu’ is het nooit langer dan een ogenblik – vluchtige ogenblikken glijden in ijtempo voorbij, worden verleden tijd, en laten je herinneringen vervagen, ook al gebeurt dat iets langzamer. En een groot deel van je tijd besteed je aan wachten op het goede moment, op een ‘nu of nooit’ dat ooit moet komen. Liefde, verlossing, of gewoon een trein die je naar het onbekende kan voeren. Ik vertel deze anekdotes omdat zij de reden zijn waarom wij allen naar dit feest zijn gekomen. Vanavond vieren we het vertellen van verhalen over beslissende momenten in het leven van vrouwen en mannen, gevangen in de stroom van de tijd. Er zijn zo veel verhalen over mensen die alles achterlaten en het onbekende tegemoet gaan, die enorme, lege, open ruimte waar hoop krampachtig vaste grond zoekt.

Mij interesseren de verhalen van deze vrouwen en van anderen omdat zij de buitengewone gave bezitten zich te laten leiden door hun passie. Buitengewoon, omdat ze bereid zijn al wat hun vertrouwd en lief en dierbaar is los te laten, zelfs in die mate dat ze zichzelf verliezen, intens gelukkig of diep tragisch, aan de Amstel of in Auckland,

Nieuw-Zeeland. Zij stralen iets uit wat niet in woorden te vatten is, iets wat besloten ligt in de eenzame diepten van hun persoonlijkheid. En dat is wat schrijvers proberen te vatten, nu en altijd: onzegbaar verdriet, onzegbare lente. Ook al zijn we gepassioneerd over het schrijven zelf, taal heeft meer weg van een getuige; haar ogen zijn kalm, maar tegelijk groot en vol onrust.

Naarmate ik ouder word, weerspiegelen zich voortdurend momenten uit het verleden in het heden, en mijn herinnering is even onbestendig als het steeds veranderende 'nu' van deze dag en van dit uur. Steeds opnieuw vertel ik mijn verhaal, en steeds opnieuw ook vertelt het verhaal mij; het verhaal en ik blijven nooit helemaal gelijk. We zijn van elkaar doordrongen, slingerend door de bochten van de weken en jaren. Blik ik terug op de boeken die ik heb geschreven, dan valt me op hoe ze bij elke nieuwe toevoeging een andere positie hebben ingenomen, en hoe ook hun betekenis is veranderd. Toen ik ze schreef, voelden ze stuk voor stuk aan als een afspiegeling van wie ik op een bepaalde leeftijd was. Maar later, eens ik ze achter mij had gelaten, werd ik hun auteur in een andere, onveranderlijke zin – alsof ik hún werk was, en niet omgekeerd.

Ik ben het resultaat van hoe ik mijn tijd heb gebruikt. En met elk nieuw boek is het nu of nooit, in de wetenschap dat ik nooit nog hetzelfde zal schrijven. Telkens opnieuw hoop ik op de een of andere manier een punt te kunnen zetten achter al die verhalen over mannen en vrouwen die meegevoerd worden door de tijd en door liefde, spijt, trouw, verwarring en de hoop op een nieuwe lente. Ik probeer mezelf ervan te overtuigen dat ik de volgende keer iets helemaal anders zal schrijven, maar elke keer leiden de paden die ik bewandel me in dezelfde richting. Het is niet dat ik bang ben mezelf te herhalen, want ik besef maar al te goed dat ik dat doe. Tegelijk ben ik er echter van overtuigd dat terugkeren naar steeds dezelfde mysteries van denken en emoties, van je verbondenheid met anderen en van de verbondenheid die anderen voor je voelen, een manier is om de geleidelijke samenhang te peilen van alle verandering, van de tijd zelf.

Ik geloof niet dat ik mezelf kan heruitvinden, niet als schrijver en niet als mens. Het verhaal moet verdergaan, en niet met elk boek of elke zin van voor af aan beginnen – alsof er niets bestond buiten het 'nu'. Ik denk dat ik geloof dat ik mezelf en mijn werk verder kan ontwikkelen, misschien zelfs verbeteren, en altijd weer wil ik een nieuw boek

schrijven. Toch word ook ik geplaagd door de drang om het punt te bereiken waarop ik alles zal gezegd hebben wat er te zeggen valt, het punt waarop ik me van alles zal hebben ontdaan, om daarna te kunnen zwijgen.

Ik verafschuw die gedachte en ben bang dat ik niet zou weten wat ik anders zou moeten doen dan schrijven. Maar terwijl ik aan het werk ben, gevangen tussen taal en stilte, voel ik wel dat het die wens is die me voortdrijft: om op een dag ook het laatste woord te hebben gezegd. Maar het is onwaarschijnlijk dat die wens ooit in vervulling gaat, want in wezen handelt het verhaal over de loop van het leven zelf, zoals ik er mijn interpretatie aan geef aan de hand van fictieve personages. Ik zal er niet meer zijn om er een finaal punt achter te zetten. Want als ik geluk heb, laat ik het onafgewerkt na, en zal de dood niet méér lijken dan een onderbreking zonder betekenis. Voor mij is het een echt teken van geluk als de dood geen betekenis heeft. Een van de definities voor een tragedie is wanneer dat wel het geval is: als je moest sterven voor iets wat belangrijker was dan het leven zelf.

Ik deel de mening van de Poolse schrijver Witold Gombrowicz als hij in zijn dagboek schrijft dat ouder worden, en niet sterven, het probleem is. In zijn dagboek noteerde hij ook de regel die later het motto zou worden van een roman die ik jaren geleden schreef: 'Er zouden twee afzonderlijke talen moeten zijn: een voor degenen wier leven wast en een andere voor degenen wier leven afneemt.' Door te wijzen op de tegengestelde perspectieven van jeugd en ouder worden benoemde hij echter, met een zekere bittere ironie, de grote gelaagdheid van de literatuur. Romans zijn, op zijn minst, de taal van het leven dat in stijgende en dan weer in dalende lijn gaat, als twee complementaire delen van een samenhangend verhaal. Daarom speelt een roman nooit in het heden.

Niet lang geleden verschenen mijn memoires over mijn jeugd jaren. Tijdens het schrijven ontdekte ik iets vreemds aan het woord 'thuis'. Men zegt dat je nooit naar dat 'thuis' kunt terugkeren, en dat is waar, maar anderzijds: wat is dat, 'thuis'? Toen ik nog klein was, verhuisden we vaak, en al vroeg ontdekte ik dat 'thuis' om het even waar kon zijn. Meer dan huizen waren het niet, en toen ik me eindelijk opmaakte om elders een eigen leven te beginnen, scheidden zoals zo veel ouders ook die van mij. Toen ik nog een laatste keer omkeek, was mijn 'thuis' al in rook opgegaan. Maar toen ik erover begon te schrijven, vijftig jaar later, werden die huizen een 'thuis' op een manier

waarop ze dat nooit waren geweest toen ik er als kleine jongen woonde. Ik kwam tot het inzicht dat – althans voor mij – ‘thuis’ nooit echt een plek was geweest, nooit een specifiek punt in de ruimte, aangezien ik al mijn hele leven onderweg ben geweest. Ik besepte hoe tijdelijk ons bestaan is, dat wij allen niets meer zijn dan ‘giganten ondergedompeld in de jaren’, zoals Marcel Proust schrijft aan het einde van zijn odyssee naar het verleden. Terugblikkend raken we verre perioden en ogenblikken aan en wordt de herinnering de echte ruimte die ons ‘ik’ kan betrekken. In die ruimte was ‘thuis’ voor mij die vroege momenten en gezichten, ontmoetingen en relaties, die me verbonden met de wereld rondom mij en die het begin vormden van wat het verhaal zou worden van wie ik ben. ‘Thuis’ werd het verhaal zelf, de eerste pagina’s ervan, wanneer je nog maar een vaag vermoeden hebt van waarover het boek zal gaan en waarheen het je zal brengen.

Die prelude waarin je toch al de sfeer van een leven gewaar kunt worden. Later, toen ik op de filmschool zat, was ik helemaal vol van een film uit de late jaren zeventig van de Duitse regisseur Wim Wenders: *Im Lauf der Zeit*, in het Engels bekend als *Kings of the Road*. Ik vind de oorspronkelijke titel veel beter. Het is een roadmovie in zwart-wit over twee dertigers die elkaar toevallig ontmoeten en samen door het desolate oosten van West-Duitsland trekken, langs het IJzeren Gordijn, dat toen Europa verdeelde. In die tijd was de regisseur gek op alles wat Amerikaans was. In de film vind je daarom behoorlijk wat roestige uithangborden, knarsend in de wind boven verlaten tankstations, en daarnaast ook tal van verwijzingen naar de mythologie van de filmgeschiedenis. De twee mannen zijn op meer dan een manier thuisloos. Allebei zijn ze single en dragen ze pijnlijke herinneringen aan een mislukte relatie met zich mee, maar zij staan ook voor de onmogelijke erfenis van hun recente verleden, als zonen van hun vaders en als Duitsers die geboren werden tijdens de Tweede Wereldoorlog. In zekere zin kunnen ze nergens naartoe, of zouden ze om het even waar naartoe kunnen gaan. Er zijn momenten waarop die twee perspectieven een en hetzelfde betekenen. In die tijd voelde ik een sterke affiniteit met die twee ongelukkigen, omdat ik besepte dat we niet alleen voortdurend onderweg zijn, maar dat we op het einde van de rit in feite nergens heen gaan. Toch niet als we daarmee een andere laatste rustplaats bedoelen dan het graf.

Een van die twee mannen, Bruno, verdient de kost met het herstellen van filmprojectoren in lokale bioscopen. Het is in zijn vrachtwagen dat ze onderweg zijn, nadat ze elkaar op een morgen hebben ontmoet op de oever van een rivier. Bruno is

zich aan het scheren in de zijspiegel van zijn vrachtwagen als hij ziet hoe Robert zichzelf aan wal trekt nadat hij met zijn Volkswagen de rivier is ingereden. *‘Gestern war ich in Genova’*, vertelt Robert aan Bruno, en ook dat hij juist zijn vrouw heeft verlaten. Bruno zegt dat hij niet zijn hele levensverhaal hoeft te vertellen, waarop Robert antwoordt: *‘Ich bin meine Geschichte.’* Toen ik mijn eerste roman schreef en afscheid nam van mijn dromen als regisseur, plaatste ik die woorden op de titelpagina. Vijfentwintig jaar later staan ze voor alles wat ik heb geschreven. Net zoals Robert beseffen mijn personages dat onze achtergrond niets over ons zegt. Ze ontdekken dat hun identiteit – als er al zoiets bestaat – te maken heeft met het levenslange verhaal van het proces waarin je de persoon wordt die je zult geweest zijn eens je er niet meer bent en alleen nog het verhaal overblijft.

Bruno en Robert zijn romantische helden, maar ze zijn ook typisch voor de late jaren zeventig, de tijd waarin ik zelf als tiener opgroeide. Europa was verdeeld, in de achtergrond sluimerde de dreiging van een kernoorlog en het politiek radicalisme had al getoond tot welke gewelddadige waanzin het kon leiden. Het waren melancholische dagen, zeker, maar er bestond ook een enorme drang om los te breken, jezelf los te rukken van je omgeving – een vaag maar acuut gevoeld verlangen naar verandering, zoals Robert het formuleert aan het eind van de film als op een morgen Bruno ligt te slapen en hij een afscheidsbriefje voor hem schrijft, met daarop enkel de woorden: *‘Es muss alles anders werden.’* Het klinkt een beetje als het laatste overgebleven fragment van een utopisch politiek manifest, maar je kunt het ook op een andere manier interpreteren, meer op een existentieel niveau. Vandaag de dag zijn de openheid en de honger om op te breken en te vertrekken die voor die jaren zo typisch waren bijna helemaal vergeten. Een ding dat ik me wel herinner is de hoop, de eis zelfs, dat vrouwen en mannen op een dag elkaar eindelijk als gelijken in de ogen zouden kunnen kijken – dat we vrije individuen zouden zijn, maar dichter bij elkaar dan ooit tevoren.

In de nacht voor hun wegen scheiden, praten ze over vrouwen. Eindelijk, zou je kunnen zeggen. Bruno vertrouwt Robert toe dat hij alle vrouwen begeert die hij ontmoet. Zijn probleem is dat hij zich altijd eenzaam voelt als hij met een vrouw vrijt, en de reden voor zijn eenzaamheid is dat zijn begeerte hem onverschillig maakt voor wie zij echt is. Dit doet me eens te meer denken aan die dichter die honderd jaar geleden een gedicht schreef over wat hij niet begreep in zijn vriendin, die zelfmoord had gepleegd in

Auckland, in de steek gelaten door haar minnaar, nadat ze zelf haar kinderen in de steek had gelaten.

In het gedicht rusten de ogen van een man op datgene in een vrouw dat niet kan worden gereduceerd tot een object van begeerte. In zijn gedachten zoekt hij opnieuw de blik op van haar kalme ogen, groot en vol onrust, en voor een ogenblik is er, in de imaginaire ruimte van zijn ritmische stanza's, een vreemde geestelijke verzoening. Het is niet omdat hij geen oordeel over haar wil vellen, hoewel hij haar misdaad als moeder onvermeld laat, en in plaats daarvan spreekt over hoe ze 'straalde als de onzegbare lente'. Het gedicht doet ook geen moeite om het verschil uit te wissen tussen de eenzame begeerte die mannen voelen en de ontzagwekkende eigenschap die vrouwen bezitten om alles wat ze hebben achter te laten en zich in de afgrond te storten. Maar wat is het dan wel?

Een omwenteling of een plots vertrek zijn niet langer uitzonderingen die de regel bevestigen: het zijn allebei normale fenomenen, zowel op persoonlijk als op cultureel en maatschappelijk vlak. We leven constant in het heden, alles kan van de ene op de andere seconde veranderen en niets blijft gelijk. We zijn allemaal onderweg in een 'vergankelijke wereld', zoals de Japanners hun kleine houtsneden op dun papier noemen, en soms lijkt de vrijheid die we haast als de enige overblijvende wet zijn gaan beschouwen behept met een diep gevoel van eenzaamheid. De vrijheid om los te breken, te vertrekken en je eigen weg te gaan. Slagen we er echter in ons los te wrikken uit ons o zo dierbare zelf, dan kunnen we soms toch de ander ontmoeten – zonder onze eigen zienswijzen en overtuigingen op te leggen, zonder onze verwachtingen te projecteren. In gedichten en romans gebeurt dat telkens opnieuw.

In het gedicht dat ik al aanhaalde, is er een vrouw en een man die schrijft, maar er is geen verklaring, geen reductie van de gruwel en de schoonheid tot iets beheersbaars. De dichter zet alle middelen van zijn kunst in om ons te vertellen dat het leven méér is. Zijn woorden blijven steken op de drempel van de volstrekte vreemdheid van deze vrouw, die hij ooit zo goed heeft gekend, en daar blijft hij, zijn tederheid afwegend tegen zijn verdriet. Soms is het dat wat taal vermag. Dan is het niet louter de uitdrukking van ons eigen zelf, en geeft het niet alleen een indruk vanuit het perspectief van wie we zijn, maar wordt het veel meer een denkbeweging waarin je zonder enige reserve de realiteit

van de ander kunt voelen. Volgens mij is dit het enige wat men van schrijvers en literatuur kan verlangen.

Afscheid nemen maakt ook deel uit van de Europese geschiedenis en cultuur: alles achterlaten om mee te gaan op de heroïsche en soms wrede tocht van de moderniteit naar de toekomst, op zoek naar vooruitgang en de utopie van het nieuwe, naar een beter leven, naar ongeziene horizonten. Vaak is men daarbij uit het oog verloren dat het menselijke bestaan doorgaans te fragiel is en ons leven te kort om deze grootse plannen werkelijkheid te zien worden. Al te vaak, en vaak ook op een gewelddadige manier, zijn de machthebbers bereid geweest om het perspectief van het individu op te offeren terwijl ze verwezen naar de onomstotelijke en onstuitbare voortgang van de geschiedenis.

Dat alles lijkt nu verleden tijd. De literatuur is altijd al bedachtzaam omgesprongen met ideologieën en hun gevoelloze of zelfs moorddadige waanideeën. Om de realiteit te zien, om weer te geven hoe het was om mens te zijn op een bepaalde plaats in een bepaalde tijd, dat was al meer dan genoeg, en dat is het nog steeds. Dat is de ware beweging van de literatuur. Om aan mijn eigen zelf te ontsnappen en me de ander voor te stellen, de ander die me vreemd is, met alle gevoelige nuances van intimiteit – en om dan verder te gaan, tot ik ontdek dat ook ik die ander ben, zowel in het leven als in de stilte van mijn ontmoeting met de onzichtbare lezer.

Vertaald uit het Engels door Iannis Goerlandt